

Тиха і смутна весняна ніч, мов молода черниця. Не чути на селі ні гомону, ні співу. Все повилося в тіні. Біліють проти місяця хати з темними вікнами,— не то дрімають, не то щось думають.

Може, думають вони про те, що завтра рано має одбутися на селі смутнеє свято, і після того свята багато їх останеться пустками; загуде в негоду вітер у димарі, завітає в гості лупатий сич, і буде в їх моторошно й сумно.

Не дві й не три сім'ї, а мало не половина всієї громади завтра ранком помандрує з рідного села в далеку, невідому чужину — туди, де серед диких степів, як кажуть люди, гуляє з хуртовиною мужицька доля.

Сьогодні вкладалися люди з своїм добром, і цілий день стояв у селі шум і гомін; тепер усе затихло. По дворах, навантажені всяким збіжжям, стоять вози, готові в дорогу, й мандрівці останній раз лягли спочити в своїх хатах. Та чи сплять вони тільки?..

Заскрипів засов коло чиїхсь дверей, і далеко по селі пішла луна.

З своєї хати вийшов старий Жук. Він босий, без шапки, в усьому білому. Цілий день голова була заклопотана, тепер усе те кудись полинуло, затихло, на серце зійшов до його смуток.

Тихо, мов привид, ходить по двору, по городі, ходить, спиняється, щось думає... Далеко в промінні місяця біліє його сумна постать.

Що то думається старому? Може, споминає батька та діда, що свій вік прожили на цьому дворіщі, може, пригадує свої давні пригоди, які траплялися йому на віку, а може, хоче тільки добре надивитися і запам'ятати свою батьківщину, щоб не забути її на чужині... Перед хатою стоїть старий гіллястий ясен, усю хату й половину дворища вкриває він своїми вітами, вищого дерева од його немає на всьому селі. Ще здаля, не

доїжджаючи скільки верстов до села, можна бачити його кучеряву зелену верховину.

Жук спинився серед двору, зчепив руки на грудях, підняв голову й дивиться на ясен. Знає він себе маленьким-маленьким хлопчиком, а й тоді вже цей ясен був такий старий, могучий. Тоді здавалося Жукові, що своїм гіллям він достає до хмар.

"І хто тебе посадив та викохав такого! — думає Жук.— Дід, чи прадід, чи якийсь давній пращур?.."

Колись хотіли купити у його цього ясена на зруб.

— Коли дасте двісті рублів та після того я двісті разів заплачу, тоді продам! — сказав тоді Жук.

Тепер пішов загалом навіть ні за віщо.

Прохав Жук нового хазяїна, щоб не рубав цього ясена, і той обіщався, та хто його знає, як воно буде... Жук поїде, а ясен зрубають,— він і знати не буде. І на цьому місці буде виднітися голе небо, буде пусто і сумно тут...

Жук підійшов до ясена, обняв його, мов брата, прихилився до стовбура сивою головою й заплакав.

— Прощай, мій товаришу, мій вірний старий друже! — тихо промовляє він, мов до живої людини. Потім сів під ясном, схилився на руку й замислився. Знає Жук, що останній раз сидить він під ясном; назад він не сподівається повернутися хоч би в гості: старий, він дуже.

З сіней вийшла ще одна біла постать, підійшла до Жука і мовчки сіла поруч з ним. То Жукова старенька дружина.

Сидять вони задумавшись, мовчать...

Про віщо їм розмовляти? Не про щастя ж їм марити, не його ж, справді, їдуть вони шукати в чужу сторону на заході свого життя!

Стоїть місяць серед неба, засіває срібним пилом блискучий хрест і сині шибки старенької дерев'яної церковці. А там за церквою стоять хрести, хрести... і сумні білі постаті під тінню ясена немов нахилилися у тую сторону.

А в панському саду соловейко чи плаче, чи сміється, аж виляски розлягаються. Там, де кінчаються доріжки та квітники й починається дика частина саду, окутані темрявою стоять під терниною хлопець і дівчина.

Не перший раз, як упаде на землю ніч і пани вкладуться спати, крадькома виходила дівчина в сад до хлопця на розмову; не раз стояли вони тут, обнявшись, до самого ранку. Тепер минулися жарти, минулися сміхи: стоять засмучені хлопець і дівчина, не дивляться у вічі, одно одного докоряють за минулі ночі.

— Хіба ж ти не знав, що так воно буде? — крізь сльози вимовляє дівчина.— Нащо ж водив, нащо з ума зводив?.. Тепер ти поїдеш, мене в славі покинеш,— будуть мене люди обминати. Бо хто ж візьме тую дівчину-наймичку, що парубок покинув. Оцілував, омилував та й покинув... Мовчиш і слова не промовиш? Хіба ж не сама я,— казала далі дівчина, вже обливаючись слізьми,— не сама одвадила од себе всіх хлопців?.. Бо я ж уже думала, що мені їх не треба, я вірила, дожидала, що з тобою нам судилося вже й вік згорювати. Я ж не думала, що через тебе, може, прийдеться мені вік косу заплітати. Буду заплітати, буду плакатися на тебе, поки не вмру; і не буде тобі щастя на чужій стороні за мої сльози сирітські!

— Нащо так казати? — тихо, одмовляє парубок.— Не сам я їду — жене недоля, ти ж знаєш про це. Нехай би я зостався тут, нехай одружилися б ми,— куди б же я дівся тоді з тобою, в чию хату повів би?

— Казаха ж — наймайся до панського двору, я на кухні служила б... Жили б якось...

— І цілий вік по наймах хилялись?

— Ми б працювали, заробляли, зібрались би на свою хату.

— Коли ж мені ті гіркі заробітки й так серце всушили.

— Горювали б, та все ж у рідній стороні, не на чужині.

— Щось мені й рідна сторона вже не мила.

Замовкла дівчина, схлипує, в руках мне білу квітку, що зірвала з терну.

— Чи не казав я тобі, чи не благав тебе,— став казати парубок дівчині,— кидай найми та поїдемо зо мною. То миліше тобі жити по наймах, панам догоджати, ніж працювати на себе? Що нам рідна сторона, коли нема в ній нам життя! А там би мали свою землю, свою хату, і стала б нам чужа сторона за рідну.

— Не буде мені чужа сторона за рідну довіку!

— Люди ж їдуть, привикають,— привикли б і ми!

— Не привикла б я на чужині, поки не вмерла. Туди б не доїхала, на дорозі зав'яла б, як скошена травина.

— Чого ж тобі тут шкода? Панських маєтків та будинків?

— Коли мені їхати звідсіля, то краще живою в домовину лягати.

З-за тополь вийшов місяць. Заглянув він у куток, де сумують хлопець з дівчиною, та й байдуже йому: всього буває на світі! "Не всі тії вінчаються, що любляться та кохаються",— співається в пісні.

Затихло кругом. Тільки чути, як тихо схлипує дівчина. Сумує тернина і, немов слізьми, осипає засмучену пару своїм білим цвітом.

Веселий, ясний весняний ранок; горить на сході мало не половина неба червоним полум'ям. У сяйві рожевого ранку пишаються сади в білому буйному цвіті, немов у снігу; зеленіє молода трава по майданах і берегах. Немов для свята, вирядилось і завітчалось село.

Ще було рано, а вже всі в селі повставали; старі, молоді, діти — всі вийшли на вигін до монополії виряджати в дорогу поселенців.

Не звичайний гук і гомін ярмарку,— інший якийсь гомін, що ще здаля будить у людини смутний і хвилюючий настрій; щось поважне й журливе чувається в його підвищених тонах.

На вигоні, коло возів і на возах, стоять і сидять люди. Червоні, білі, блакитні хустки й спідниці, чорні й сірі свитки, кудлаті голови — все хвилювалось і вигравало проти сонця різнобарвними кольорами. Між людьми видніються вози з усяким селянським добром: діжечками, скринями, плугами й усякими іншими домашніми речами.

Люди скупчуються гуртками коло возів. Хлопці й дівчата збились осторонь в окремий гурток і щось розмовляють собі. Коло возів, між купками людей, блищать на сонці чарки й пляшки з горілкою. У кожного на лиці святковий і разом смутний настрій, очі сяють тихим блиском, лиця червоні, заплакані.

Ревуть воли; то там, то там чути сумні пісні або жіноче голосіння, і над усім лунає співуча, голосна, глибоко пройнята щирістю мова.

— А я не піду! — вирізувалися з моря голосів пекучі слова.— Будуть тягти — за одвірок учеплюся, а не поїду з своєї батьківщини! І синів не пущу. Нехай згорить хата — упаду на попіл, умру на йому, а не покину свого гнізда!

— Ех, брате, брате,— одмовляв йому спокійний і смутний голос,— десь мало ще ти горя бачив на світі, що так кажеш.

Між возами, в гурті своєї родини, якась п'яненька й заплакана баба пританцьовувала і приспівувала:

Бом, бом!

Та поїдем у Тамбов,

А в Тамбові добре жить,

Горілочку будем пить...

Потім кидала танцювати, припадала головою до полудрабка й починала тужити:

— А куди ж це ми їдемо, куди од'їжджаємо! Завезуть мої кісточки на край світа, де зима люта, де людей немає, а тільки звірі та комлики. Там і сонечко не сходе, і зірки не сяють, і вітер туди не довіє з рідної стороньки!

— Мамо, мамо!.. Та заспокойтесь; вже ж не поможеть-ся! — взявши за плече, умовляє її русявий чоловік із синіми заплаканими очима.

А в другому кінці п'яний чоловік з червоним у сльозах і пилу видом силкувався на віз вилізти. Жінка його придержувала за полу; він одривався, потім знов чіплявся. Нарешті йому таки вдалося вилізти на віз.

— Люди добрі! — кричав він, стоячи на возі.— Слухайте, люди: помоліться за мою грешну душу і прощайте навек! — Жінка сіпнула його за полу, і він з розгону сів на якісь мішки.

Старий високий дід стоїть без шапки, держить у руці чарку з горілкою й старечим, щирим голосом співає:

Нащо ж мені те багатство —

Буде з мене й трошки:

Дадуть мені сажень землі,

Ще й чотири дошки.

Сивий чуб його має в повітрі, а з очей котяться сльози.

Час іде. Стала наближатися година рушати в дорогу. Це відчувається в загальному гаморі: мова лунає голосніше, швидше, немов люди поспішаються наговоритись уволю. Гомін стає все дужчий і дужчий.

Із моря звуків прорвався і пролунав над людьми різкий, суворий голос, ударивши по всіх серцях. Трудно було розібрати, що він саме казав, та всі знали, що то подається знак рушати.

— Пора, запрягайте,— чути було голоси,— щоб не спізнитись нам на станцію!

Сколихнулось море і схвилювалося.

Увесь натовп заворушився і поповз широким шляхом із села на гору. Вся юрба людей розтягнулася в довгу стрічку, потім стрічка посередині робилась усе тонша й тонша і розірвалась. Здавалося, що цілий живий організм розірвався на дві половини. Одна половина подалася назад до села, друга поповзла далі по шляху.

Геть-геть уже на горі видніються вози.

— Прощайте! Прощайте! Прощайте! — кричали ті, що на горі, тим, що внизу.

Поселенці виїхали на гору. Все село стояло перед ними, як на долоні: в зеленій траві, в білому цвіту, в золотому промінні.

В селі гуртками розходилися по домівках люди, заплакані, зворушені, і голосно розмовляли.

Село здавалось напівпокинutoю пусткою.

1910